

УДК 82.0(477)

Франчук М. В.

Житомирський державний університет ім. І. Франка, Україна

Franchuk M. V.

Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

**ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ОКРЕСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ “ТРАДИЦІЙНІ СЮЖЕТИ”
В СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ**

**ON THE QUESTION OF TERMINOLOGICAL BOUNDARIES OF THE CONCEPT
"TRADITIONAL STORIES AND PLOTS" IN THE MODERN UKRAINIAN LITERARY SCIENCE.**

Анотація: У статті розглядаються питання термінології сучасного літературознавства, зокрема щодо повторюваних у світовій творчій практиці сюжетно-образних структур. Розглядаються теоретичні та практичні аспекти використання терміну “традиційні сюжети” в сучасному літературознавстві. Піднімається проблема необхідності уніфікації наукової термінології при її використанні в різних галузях літературознавства і при викладанні літератури в навчальних закладах різного рівня.

Ключові слова: традиційний сюжет, традиційний мотив, модифікація, інваріант, компаративістика.

Resume: Issues discussed in this article are about the terminology of modern literary science, focusing on repetitiveness of the plot-figure (image) structures in the global creative practice. Considered the theoretical and practical aspects of usages of the term “traditional plot” in the modern literary science. The raised issue is about the necessity of scientific terminology unification when it is used in different branches of literature science and during the process of teaching literature in educational institution of different levels

Keywords: traditional theme, traditional motif, modification, invariant, comparative

Після багаторічної заборони літературна компаративістика в наш час упевнено зайняла своє місце в системі галузей науки про художню літературу. Однак, і до сьогодні термінологія колись нешанованого в офіційних колах порівняльного літературознавства залишається своєрідною terra incognita для широкого кола істориків і критиків літератури. Особливо невтішна ситуація з використанням наукових понять літературної компаративістики спостерігаємо у шкільній практиці. У вищих навчальних закладах літературознавство вже давно ввійшло в перелік обов'язкових дисциплін, однак досі спостерігаємо нехтування спеціальною компаративною термінологією при викладанні історії літератури.

Одним із показових прикладів цього є явище повторюваності сюжетно-образних структур у художній практиці, за якими віддавна в літературознавстві закріпилось поняття “вічні сюжети”. У компаративістиці натомість цей термін не вживається, а от у практиці літературного аналізу, у вивченні літературного процесу в історичному аспекті все ще немає чіткого тлумачення цього поняття. Ми розглянемо доволі розповсюджене явище повторюваності сюжетів, тем і мотивів у плані його термінологічного окреслення в сучасній компаративістиці, а також підніmemo питання впровадження наукового підходу до традиційних сюжетно-образних систем у загальнонауковій практиці літературознавства.

Проблемою традиційного сюжетно-образного матеріалу займається в сучасній вітчизняній літературознавчій науці “чернівецька школа” (А.Р. Волков, В.І. Антофійчук, А.Е. Нямцу, О.В. Червінська та інші) [12]. Системний підхід та увага до теоретичних засад побутування явища в літературі характеризують роботи А.Р. Волкова. Окрім цього, його дослідження спровокували пошукову орієнтацію для проблеми [10, с. 7]. Учений розробив чітку й функціональну класифікацію традиційних сюжетів і термінологічний інструментарій, простежив процеси їхньої трансформації та адаптації [6; 5]. Саме досягнення “чернівецької школи” стали підґрунтям того, що в сучасній вітчизняній компаративістиці питання термінологічного окреслення явища повторюваності сюжетів, мотивів і тем давно знято. Вчені, автори підручників, укладачі словників використовують термін “традиційні сюжети” замість звичного на протязі багатьох десятиліть “вічні сюжети”, про що свідчить, скажімо, підручник “Порівняльне літературознавство” В. Будного і М. Ільницького [2, с. 407].

Однак, феномен життєвості та повторюваності усталених сюжетно-образних структур у літературі до сьогодні потребує уніфікації термінологічного арсеналу для його означення. Особливо це стосується історії літератури, а також практики викладання літератури в школах і вищих навчальних закладах. Не рідко зустрічається поняття “вічні” сюжети замість традиційні і в науковій практиці, як-от у дисертаційному дослідженні Кузьманенко А. В. “Вічний” сюжет про Дон Жуана в індивідуально-авторських інтерпретаціях Дж. Байрона, О. Пушкіна, Лесі Українки” [6]

В історії компаративістики, а також літературознавства були різні підходи до подібних літературних фактів повторюваності. Вчені використовували різні поняття: “світовий”, “бродячий”, “традиційний”, “вічний” мотив (сюжет чи образ), мандрівні (віковічні, магістральні, типологічні) сюжети або теми. Більшість

дослідників літератури схилилися до вживання термінів “світовий сюжет (образ)” та синонімічного до нього “вічний” сюжет (образ)”.

Ми приєднуємося до думки тих учених, які стверджують, що терміни “вічні”, “світові” і т. п., акцентуючи (...) універсальність функціонування таких структур, не завжди точно відображають сутність цього аспекту міжлітературних взаємозв'язків і достатньо умовні” [11, с. 8]. Попри це саме такі терміни є найбільш уживаними як у літературознавчих дослідженнях, так і в підручниках для вишів і шкіл. У компаративістиці ж уже досить давно “перевагу віддають науково-коректнішому, менш метафоричному, більш точному терміну традиційні сюжети і образи (ТСО)” [2, с. 163] або синонімічні до нього: “традиційна тема”, “традиційний сюжетно-образний матеріал”. Зауважимо, що в літературознавстві Західної Європи та США для означення проблеми застосовується термін “матеріали”, що пов'язано з досягненнями такої галузі компаративістики, як історія матеріалів (Stoffgeschichte).

Особливістю варіантів термінів (світові типи, “вічні” сюжети та образи, віковічні образи, магістральні сюжети, традиційні теми, традиційні сюжети, мандрівні сюжети, типологічні сюжети) є те, що вони містять два важливі аспекти означуваної проблеми. Перша частина кожного терміну окреслює часовий вияв феномену – його діахронне існування – “вічний”, віковічний, магістральний, а також світовий, традиційний, що частково перебрали на себе значення діахронності. Означення “мандрівний” є винятком через його прив'язаність до теорії міграцій (що, безперечно, фіксувала і міграції в часі). Термін “типологічні сюжети” є, на нашу думку, мало придатним для означуваного явища, бо окреслює його винятково як типологічне, без урахування контактено-генетичного аспекту, хоч у більшості випадків співпадання в літературі тих усталених утворень, про які йде мова, чітко простежуються саме контактено-генетичні зв'язки, їхні форми та прояви (спільні джерела творів, рецепція творів, впливи, запозичення, переспіви, обробки) [9, с. 6]. Термін “типологічні сюжети” до того ж – це надбання порівняльно-історичного методу вивчення фольклору і не може бути механічно використаний у порівняльному літературознавстві, зокрема на окреслення явища взаємозв'язків у художній літературі.

Другий аспект кожного з термінів, наведених вище (тема, сюжет, мотив, образ), визначає просторово-структурний вияв явища. Традиційна тема – найбільш розмитий тип існування подібних структур. У такому випадку автор використовує як основу твору певні події, життєві явища або явища уявного неміметичного світу, що мають ознаки традиційності, позачасового життя і стереотипного сприйняття. Розмитість явища пояснюється відсутністю інваріанта, первинного сюжету (під первинним сюжетом ми розуміємо сюжет певного твору, який став першим поштовхом до традиціоналізації, але не є звичним джерелом обробок, наприклад, традиційний сюжет про Фауста має за первинний сюжет “Народну книгу про Фауста”, а як сюжет-зразок – “Фауст” В. Гете.) і необхідністю (окрім меж упізнаваності теми) авторської сваволі у побудові подієвих схем. До традиційних тем можна віднести, наприклад, тему безсмертя (вічної молодості), надзвичайно популярну у світовій літературі від давнини до сучасності. Для української літератури, наприклад, традиційною є тема слов'янства (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров), яка Лесею Українкою використана у поезії “Sclavus-slavus”. Термін “тема” інколи вживається на означення традиційного сюжету, однак учені вказують на необхідність розмежовувати поняття “традиційна тема” і “традиційний сюжет” [8, с. 16].

Часто дослідники використовують для визначення такого виду традиційних структур, як традиційна тема, термін “мотив”. На нашу думку, це дещо порушує класифікацію, бо термін вживається не у властивих йому межах. О. Веселовський розумів мотив як “найпростішу змістову оповідну одиницю, що образно відповідала на різні запитання первісного розуму та побутового спостереження” [3, с. 56]. Таким чином, мотив у літературі – лише елемент дії і не може означувати широкого багатоаспектного поняття традиційної теми.

Традиційний мотив у нашому розумінні – це частина традиційного сюжету, який є комплексом мотивів або складною комбінацією мотивів [5, с. 3]. Так, із сюжету про Фауста вичленюється мотив кохання Фауста і Маргарити, що активно використовується світовою літературою як самостійний і в той же час залишається органічною частиною традиційного сюжету як структурно-семантичної єдності. Більше того, саме така органічна включеність у систему надає мотиву “Маргарита і Фауст” ознак впізнаваності і сугестивності (оповідання Лесі Українки “Мгновение”).

Зі сказаного вище зрозуміло, що питання термінологічного окреслення аналізованого нами явища досі потребує вирішення. Традиційний сюжет, на думку А.Р. Волкова, це “сюжет (...), який переходить від покоління до покоління, від однієї літературної доби до іншої (інших), тобто такий, який зберігається й активно функціонує впродовж значного історичного часу. Другою ознакою традиційного сюжету (образу) є усвідомлене сприйняття його митцем і споживачем (читачем) як сталою семантичного художнього комплексу (структури)” [5, с. 4]. Саме розуміння такого сюжету як структури (комплексу) і окреслює його головну ознаку. Сюжет – це система подій [7, с. 666] і, у випадку традиційного сюжету, ця система має умовно усталений характер. Причому, ми погоджуємося з сучасними дослідниками і бачимо сюжет як єдність логічного (модальні та причинно-наслідкові відносини і зв'язки між персонажами та подіями) виміру і семантичного (зміст). У традиційному сюжеті визначальним є саме логічний рівень як інваріант подієвого рівня тексту (твору), що зберігає структурну тотожність собі самому (як запоруку впізнаваності) при різних способах його предметної конкретизації та рецепції.

На відміну від традиційної теми, традиційний сюжет має інваріант. Такий інваріант фіксує основні елементи зовнішнього сюжету (події) і аспекти внутрішнього сюжету (характери), а також переваги того чи іншого типу сюжету. Інваріант – це сюжет, “в якому окрім сюжетної схеми накреслені основні проблеми і

цілісна значуща система морально-психологічних домінант" [11, с. 13]. Інваріантом може виступати також сюжет-зразок, найбільш відомий твір, написаний на основі сюжету, що універсалізував його тематику і значення.

У площині традиційного сюжету лежить поняття традиційного образу, який виступає його частиною, але часто існує цілком самостійно і несе у собі певні характерні психо-поведінкові універсальні домінанти. Тоді такий образ мислиться окремо від сюжету і використовується як модель для створення інших структур із включенням його в інші події системи і зв'язки.

Традиційний сюжетно-образний матеріал може також існувати в тексті як особливий одиничний знаковий код у вигляді образу-деталі, образу-імені, образу-згадки. Тоді традиційний матеріал переходить на рівень алюзії, асоціації, ремінісценції. Згадка-натяк, органічно вкраплена у художнє полотно, покликана виконувати функцію сугестії й через образно-асоціативне мислення читача викликати певні почуття і думки. Ім'я традиційного персонажа або інша деталь сюжету перебирає роль метафорично-символічного елемента і є проявом інтертекстуальності та культурного силового поля. Часто це ледь окреслені приховані натяки, дрібні елементи знакових систем, "вихідні схеми уявлень, що лягають в основу найскладніших художніх структур" [1, с. 118].

Таким чином, термінологія на позначення сталих сюжетно-образних структур достатньо розроблена і різноманітна за своїм наповненням, але потребує подальшого впровадження в широку практику літературознавчих досліджень, а також повинна активно використовуватись у шкільному викладанні літератури і літературних курсах вищої школи.

Література

1. Аверинцев С.С. "Аналитическая психология" К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии / С.С. Аверинцев // Вопросы литературы. – 1970. – № 3. – С. 113-143.
2. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 430 с.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – М.: Высшая школа, 1989. – 406 с.
4. Волков, А. Теорія традиційних сюжетів та образів / А. Волков // Зарубіжна література в школах України: Методичний журнал. – К.: Антропосвіт, 2005. – № 9 – С. 63-64.
5. Волков А.Р. Традиційні сюжети та образи (нарис теорії ТСО) / А. Волков // Бібліотека тижневика "Зарубіжна література". – 1998. – №25-28 (89-92). – С. 3-14.
6. Кузьманенко А. В. Вічний сюжет про Дон Жуана в індивідуально-авторських інтерпретаціях Дж. Байрона, О. Пушкіна, Лесі Українки. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / А.В. Кузьманенко. – К., 2007. – 27 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Коваліва, В.І. Теремка. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 752 с.
8. Лурье Я.С. Мировые сюжеты средневековой беллетристики в русской и южнославянских литературах / Я.С. Лурье // Труды отдела древнерусской литературы ИГЛИ. – Л.: Наука, 1968. – Т. 23. – С. 16-26.
9. Наливайко Д.С. Спільність і своєрідність: українська література в контексті європейського літературного процесу. – К.: Дніпро, 1988. – 395 с.
10. Нямцу А.Е. Легендарно-мифологическая традиция в мировой литературе (теоретический и историко-литературный аспекты): Дисс. ... д-ра філологічних наук: 10.01.04, 10.01.05 / Черновицкий гос. ун-т им. Ю.Федьковича. – Черновцы, 1997. – 462 л.
11. Нямцу А.Е. Миф и легенда в мировой литературе: Теоретические и историко-литературные аспекты традиционализации / А.Е. Нямцу. – Черновцы: ЧГУ, 1992. – Ч. 1. – 160 с.
12. Традиційні сюжети та образи [Колективна монографія] / Автор проекту і упорядник А.Р. Волков. – Чернівці: Місто, 2004. – 445 с.

References

1. Averyntsev S.S. "Analytycheskaya psykholohyya" K.-H. Yunha y zakonornosty tvorcheskoy fantazy / S.S. Averyntsev // Voprosy lyteratury. – 1970. – № 3. – S. 113-143.
2. Budnyy V. Porivnyalne literatroznavstvo: Pidruchnyk / V. Budnyy, M. Ilytskyy. – K.: Vyd. dim "Kyuevo-Mohylyanska akademiya", 2008. – 430 s.
3. Veselovskyy A.N. Ystorycheskaya poetyka / A.N. Veselovskyy. – M.: Vysshaya shkola, 1989. – 406 s.
4. Volkov, A. Teoriya tradytsiynkh syuzhetiv ta obraziv / A. Volkov // Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy: Metodychnyy zhurnal. – K.: Antrosvit, 2005. – № 9 – S. 63-64.
5. Volkov A.R. Tradytsiyni syuzhety ta obrazy (narys teoriyi T-SO) / A. Volkov // Biblioteka tyzhnevyya "Zarubizhna literatura". – 1998. – №25-28 (89-92). – S. 3-14.
6. Kuzmanenko A. V. Vichnyy syuzhet pro Don Zhuana v indyvidualno-avtorskykh interpretatsiyakh Dzh. Bayrona, O. Pushkina, Lesi Ukrayinky. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata filolohichnykh nauk / A.V. Kuzmanenko. – K., 2007. – 27 s.
7. Literaturoznavchyy slovnyk-dovidnyk / Za red. R. T. Hrom'yak, YU. I. Kovaliva, V.I. Teremka. – K.: VTS "Akademiya", 2006. – 752 s.

8. Lure YA.S. Myrovye syuzhety srednevekovoy belletristyky v russkoy y yuzhnoslavyanskykh lyteraturakh / YA.S. Lure // Trudy otдела drevnerusskoy lyteratury YHLY. – L.: Nauka, 1968. – Т. 23. – S. 16-26.
9. Nalyvayko D.S. Spilnist i svoyeridnist: ukrayinska literatura v konteksti yevropeyskoho literaturnoho protsesu. – K.: Dnipro, 1988. – 395 s.
10. Nyamtsu A.E. Lehendarno-myfolohycheskaya tradytsyya v myrovoy lyterature (teoretycheskyy y ystoryko-lyteraturnyy aspekty): Dyss. ... d-ra fylolohychnykh nauk: 10.01.04, 10.01.05 / Chernovytskyy hos. un-t ym. YU.Fedkovycha. – Chernovtsy, 1997. – 462 l.
11. Nyamtsu A.E. Myf y lehenda v myrovoy lyterature: Teoretycheskye y ystoryko-lyteraturnye aspekty tradytsyonalyzatsyy / A.E. Nyamtsu. – Chernovtsy: CHHU, 1992. – CH. 1. – 160 s.
12. Tradytsiyni syuzhety ta obrazy [Kolektyvna monohrafiya] / Avtor proektu i uporyadnyk A.R. Volkov. – Chernivtsi: Misto, 2004. – 445 s.

ВІЗЬМ
МОЖЛ

реаль
таким

П. В
(учас
та фу
підсв
кому

ВІДОК